

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2023) Науковий семінар «Українська еміграція та міграційні процеси в Україні як результат сучасної російсько-української війни та їхні наслідки для етнополітичного, соціально-економічного, демографічного і мовно-культурного розвитку держави». *Народна творчість та етнологія*, 2 (398), 89–94.

[Editorial] (2023) Scientific Seminar “Ukrainian Emigration and Migration Processes in Ukraine as a Result of the Modern Russian-Ukrainian War and Their Consequences for the Ethnopolitical, Social, Economic, Demographic, Linguistic and Cultural Development of the State”. *Folk Art and Ethnology*, 2 (398), 89–94.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

НАУКОВИЙ СЕМІНАР «УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ТА МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇХНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО, ДЕМОГРАФІЧНОГО І МОВНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ»

Одним із сучасних напрямів діяльності Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (ІМФЕ) є проведення науково-методичних семінарів з тематики, що стосується соціополітичних, демографічних та культурних зрушень у країні, викликаних війною, що її розпочала рф на території нашої держави. Їх належне наукове осмислення експертними групами фахівців має практично-прикладне значення, сприяє пошуку оптимальних варіантів розв'язання проблем, що постають перед суспільством.

23 травня 2023 року в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського було проведено семінар на тему **«Українська еміграція та міграційні процеси в Україні як результат сучасної російсько-української війни та їхні наслідки для етнополітичного, соціально-економічного, демографічного і мовно-культурного розвитку держави»**, важливу як для подальшого розвитку країни, так і для міжнародної спільноти. Модератором події був доктор історичних наук **Теоділ Рендюк**.

Головні теми наукового семінару, винесені на обговорення:

- зміни у складі, дислокації та ментальності населення України внаслідок вторгнення росії в Україну;
- внутрішні міграційні процеси всередині держави та становище внутрішньо переміщених осіб (ВПО);

- міграційні / еміграційні процеси в прикордонній зоні України;
- сучасна вимушена еміграція з України: п'ята чи сьома хвиля? Гіпотеза нової періодизації масового виходу українців за межі Батьківщини;
- візія повернення українських біженців, проблеми їх реінтеграції та перспективи участі у відновленні післявоєнної України.

До роботи науково-методичного семінару, окрім співробітників відділу «Український етнологічний центр» та колег з інших підрозділів ІМФЕ, були залучені експерти з різних наукових центрів та осередків країни, зокрема, з Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. До участі в роботі семінару також долучилися всі охочі, оскільки інформацію про його проведення було розміщено на сайті Інституту (https://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2339&Itemid=508).

Відкрила захід директорка Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського академік НАН України **Ганна Скрипник**. Вона підкреслила, що цим семінаром Інститут продовжує попередню практику проведення аналогічних наукових заходів, що включають також тематичні круглі столи, та наголосила, що до їх подальшого проведення будуть залучені всі співробітники «Українського етнологічного центру» та інших відділів установи, запрошені позаінститутські фахівці та експерти задля всебічної презентації обговорюваних тем.

Ґрунтовну доповідь «Сучасна вимушена еміграція з України: п'ята чи сьома хвиля? Гіпотеза нової періодизації масового виходу українців за межами Батьківщини» виголосив доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» **Теофіл Рендюк**. Він окреслив масштабність сучасних міграційної та еміграційної криз, спровокованих повномасштабною війною росії проти України. Зокрема, учений оприлюднив такі офіційні дані Державної служби статистики України: якщо перед вторгненням РФ на територію нашої держави, станом на 1 січня 2022 року, чисельність населення становила 40 960 795 осіб, то лише за неповний перший рік війни цей маркер скоротився на 9 560 795 осіб; за оцінками експертів Українського центру охорони здоров'я, станом на кінець 2022 року населення України становило близько 31,4 млн осіб. Але не можна нехтувати відповідними даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. «Ми спробували оцінити чисельність населення на 1 січня 2023 року в кордонах країни та на 1 січня 2022 року. У нас вийшла варіація від 28 млн до 34 млн. Левова частина цієї варіації пов'язана з тим, що ми не розуміємо, що відбувається з міграцією», – навів він у цьому контексті слова директорки зазначеного Інституту Е. Лібанової. Т. Рендюк також підкреслив, що вкрай критичне скорочення чисельності населення нашої держави як прямий наслідок першого року загарбницької війни росіян проти України можна порівняти з безповоротними втратами українського населення під час Другої світової війни – до 10 млн осіб, що становило майже чверть усього тогочасного населення теренів нашої країни, яке також налічувало 40 млн (майже, як на початку 2022 року). Окремо було зазначено, що як для України, так і для міжнародної спільноти нинішня війна створює безпрецедентні проблеми цивілізаційного, соціально-економічного, етнополітичного, демографічного, матеріально-фінансового, освітньо-виховного, мовно-культурного, духовно-релігійного та психологічного характеру, до того ж алгоритм їх вирішення потребує подальшого доопрацювання. Отже, ця масштабна міграційна криза характеризується двома глибинними аспектами: вона призвела до появи багатомільйонної категорії громадян України з новим для них статусом внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та до

безпрецедентної еміграційної хвилі українського населення всіх вікових груп до практично всіх європейських держав, а також до США, Канади, Австралії – загалом до понад 140 країн світу, розташованих на всіх континентах. Саме її масштабність та примусово здійснене всього за піврічний період переселення мешканців з небезпечних східних та південно-східних регіонів країни дає нам всі підстави вперше за допомогою цього дослідження ввести до наукового обігу таку дефініцію: «нова хвиля масової еміграції з України як прямий наслідок повномасштабної загарбницької війни путінської росії проти мирної, суверенної та незалежної України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року». Головною особливістю цієї нової, п'ятої, хвилі (за існуючою дотепер періодизацією) масової еміграції з України є те, що вона відрізняється від усіх попередніх чотирьох, які разом тривали 130 років, своєю вражаючою масштабністю, географією розселення емігрантів та терміном розгортання: якщо на кожен з попередніх хвиль припадало від 20 до 40 років, то остання хвиля відбулася лише за рік, що є безпрецедентним явищем. У цьому контексті слід звернути увагу, що ця наймасштабніша хвиля еміграції українців перевищує всі інші аналогічні світові кризи, що відбулися впродовж останнього десятиліття. Для порівняння: у 2014 році через політичну та економічну кризи свою країну залишили 6,8 млн венесуельців, а у 2015–2016 роках від громадянської війни за кордон втекли 6,7 млн сирійців. Отже, нинішня українська міграційна / еміграційна криза є новим унікальним явищем, і тому потребує невідкладного вивчення, оцінки та вироблення відповідних рекомендацій з її подолання, чим обґрунтовується актуальність цього наукового дослідження.

З ініціативи Т. Рендюка була запропонована нова гіпотеза періодизації всього українського еміграційного процесу, яка органічно імплементує сучасну масову хвилю вимушеного виїзду мирного населення з України, вважаючи її не п'ятою, а сьомою, враховуючи призабуті попередні, також масштабні еміграційні явища в історії українського народу, такі як мазепинська еміграція 1709–1714 років та заселення етнічними українцями дельти Дунаю і Кубані наприкінці XVIII та впродовж першої половини XIX ст., після чого слідували класифіковані дотепер чотири етапи української еміграції.

Доповідач озвучив власне бачення перспективи реального повернення українських біженців із-за кордону, а саме – разом із заявленими масштабними іноземними інвестиціями у відновлену після війни економіку та інфраструктуру України та зі створенням у країні нових привабливих робочих місць.

Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Володимир Сергійчук** виступив з темою «Спроба періодизації основних міграційних хвиль з України», що було суголосно запропонованій гіпотезі Т. Рендюка про необхідність застосування цілісної періодизації тривалого українського міграційного / еміграційного процесу. У цьому контексті В. Сергійчук оприлюднив власну оригінальну візію цього питання, зокрема, запропонував охопити новою моделлю періодизації масової еміграції населення з території сучасної України тисячолітнім періодом, починаючи із часів Київської Русі, коли її мешканці – русичі – засвоїли весь географічний простір від Балтійського моря до Уралу, заснувавши там чимало нових населених пунктів. Назвавши цей процес «русифікацією» (від русичів – мешканців Київської Русі) Балто-Уральського простору, В. Сергійчук відкрив термінологічну дискусію, у межах якої академік Г. Скрипник запропонувала подумати над альтернативною назвою, адже термін «русифікація» в сучасному науковому вжитку має дещо іншу конотацію, пов'язану із власне культурно-мовною експансією росії на людність етнічних українських територій. На її переконання, це питання потребує спеціального додаткового обговорення та розроблення відповідної термінології.

Загалом професор С. Сергійчук назвав 15 періодів, етапів та хвиль української еміграції за останнє тисячоліття, здебільшого у східному напрямку: засвоєння українськими козаками Подоння, Поволжя, Тюмені, Північного Казахстану та Східного Сибіру, де етнічні українці заснували відповідні етнографічні регіони (зокрема, під назвами «Сірий клин» та «Зелений клин» із центром у Владивостоці). Цінною у виступі В. Сергійчука виявилася озвучена ним нова термінологія: «хліборобська хвиля української еміграції», «духовно-культурна еміграція» та «репресивна еміграція» українців до Росії, «цілеспрямована трудова еміграція з України до інших регіонів СРСР як чинник асиміляції етнічних українців» тощо.

Представник східного регіону України доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» **Володимир Скляр** озвучив тему «Міграційні процеси в Харківській області в умовах російської агресії та їхній вплив на демографічну ситуацію». Він виголосив власні обсервації та дослідження в Харкові та Харківській області, особисто проведені безпосередньо на місці з перших днів вторгнення росії до регіону. Представлені ним дані щодо ступеня постраждалих населених пунктів, масштабів і наслідків вимушених міграційних потоків на Харківщині є цінним науковим першоджерелом. Учений підтримав озвучену раніше академіком Г. Скрипник пропозицію щодо необхідності створення сталого українського мовно-культурного середовища у східних та південних регіонах України через употужнення інформаційного потенціалу українського слова і розширення україноцентричних настроїв серед місцевої людності. На її думку, доцільно скоригувати існуючий дисбаланс між україномовною людністю та прибулим з росії, головно впродовж ХХ ст., російськомовним людом, інспіруючи в такий спосіб серед нього україноцентричні ідентифікаційні практики.

Учасник семінару від західного регіону України, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, директор НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень зазначеного закладу **Анатолій Круглашов** обрав темою свого виступу «Міграційне виснаження України: загрози і завдання для Української держави та суспільства». Він наголосив на негативному впливі вимушених міграційних процесів, що може призвести до інтелектуального виснаження нашої країни, вплинути на генофонд української нації та частково на національну ментальність, а також на культурний і соціально-економічний потенціал українського народу. Досвідчений учений звернув увагу на велику небезпеку для національних інтересів України такого виснаження та в цьому контексті підкреслив зростаючу роль українських закладів вищої освіти в підготовці нової генерації фахівців для потреб післявоєнної країни. У зв'язку із цим слушною є оптимістична пропозиція А. Круглашова про те, що на сьогодні доцільніше було б обговорювати й закріплювати в ментальності українців та представників зарубіжних країн не ретроспективні проекти про необхідність «реконструкції і відновлення» довоєнної України, що припускає повернення в минуле, а перспективну «програму нової України», що передбачає впевнений рух до розбудови модерного українського суспільства з урахуванням передових світових досягнень в економіці, техніці, архітектурі, інфраструктурі, ІТ-технологіях тощо.

Докторка історичних наук, професорка, завідувачка відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» ІМФЕ, провідна наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» **Валентина Борисенко** виступила з доповіддю «Динаміка змін національної ідентичності та процеси адаптації переміщених осіб в Україні під час

російсько-української війни», присвяченою сучасним проблемам національної ідентичності та адаптації переміщених осіб в Україні. Важливим є те, що науковиця вперше оприлюднила дані власного соціологічного дослідження, зібрані на початковому етапі гарячої фази російсько-української війни в одному з населених пунктів південно-західної частини Вінницької області, які ілюструють реальну картину ментальності «втікачів» від війни зі східних регіонів України. Цінними в доповіді В. Борисенко виявилися й конкретні рекомендації українським ученим-етнологам, які мають зафіксувати всі тенденції в процесі консолідації українців в умовах сучасної війни. Одна з них – дослідження виключно позитивного явища повернення до Батьківщини лише за першу половину 2022 року понад 200 тис. чоловіків – громадян України, які за короткий час поповнили лави українського війська, що є високим показником зростаючого рівня національної свідомості співвітчизників.

Кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ **Галина Бондаренко** в доповіді «Сучасні форми ідентичності в середовищі вимушених мігрантів» озвучила власні спостереження та результати дослідження щодо побутування різних форм ідентичності в середовищі вимушених мігрантів під час двох хвиль внутрішньої міграції, починаючи з 2014 року, та зовнішньої міграції після повно-масштабного вторгнення росії. Як зауважила дослідниця, опитування показали збереженість мігрантами статусу лімінальної особи впродовж тривалого часу (від 5 до 10 років), значно більшу схильність до зміни ідентичності в середовищі мігрантів, ніж в інших соціальних групах. Особливо це стосується зовнішніх мігрантів, для яких, на думку психологів, конструювання нової ідентичності є зцілюючим фактором, що зменшує травми, набуті через вимушені обставини. Більшість внутрішньо переміщених осіб після 2014 року обирали місця переселення, максимально наближені до попередніх місць проживання (у східних, південно-східних областях країни) і зберігали регіональну ідентичність («донецьку», «луганську»), маркуючи себе так і в мережевих спільнотах. До війни домінуючою в регіоні була місцева «донецька» ідентичність, яка з початком військових дій частково змінилася «слобожанською», «приазовською», також зросла кількість осіб з українською ідентичністю. Серед другої хвилі ВПО домінуючою стала українська ідентичність, чому сприяла і зміна географічного вектору переселень – у західні області країни, де рівень національної свідомості населення є значно вищим, ніж на Півдні та Сході, і де домінує українська мова. На думку Г. Бондаренко, серед мігрантів, що переселилися за межі країни, помітні дві особливості: 1) валоризація символічних цінностей української культури, окремих побутових реалій у рідній країні при збереженні української ідентичності, 2) тенденція до інтеграції в місцеву спільноту при виборі залишитися у приймаючій країні з поступовою втратою ідентичності. За різними соціологічними даними, кількість тих мігрантів, що не планують повертатися в Україну, сягає понад 20 %. Оскільки в цей відсоток входить соціально активна частка населення молодого віку, втрати людського ресурсу в країні можуть стати незворотними. Така ситуація, на думку дослідниці, вимагає додаткового вивчення запитів вимушених мігрантів, розробки цільових програм щодо їх повернення та інтеграції в українське суспільство.

Аналітичні підходи учасників семінару дозволили розглянути сучасні міграційні процеси в Україні в їх історичному розвитку, уточнити періодизацію міграційних хвиль, висунути нові гіпотези щодо впливу вимушених міграцій на соціально-економічну та демографічну структуру суспільства. Зафіксована важливість формування та поповнення джерельної бази наукових досліджень з даної тематики шляхом фіксації свідчень ВПО, зовнішніх мігрантів, що провадиться, зокрема, і методом включеного спостереження.

Застосування інтерпретаційної методології уможливило виокремлення важливих аспектів, що стосуються взаємовпливу мігрантів та приймаючих спільнот, трансформації особистої, групової, соціальної ідентичностей вимушених переселенців в Україні та за її межами. Учасники семінару наголошували на важливості міждисциплінарних підходів до вивчення українських міграційних процесів сьогодення, необхідності ширшого залучення напрацювань зарубіжних наукових центрів, що мають більш тривалий досвід вивчення вимушених мігрантів, у тому числі і «втікачів» від війни. Важливою є також рекомендація про презентацію результатів наукових досліджень колег на міжнародних наукових платформах, зокрема таких, як «The Journal of Ethnic and Migration Studies», співпраця з європейськими науковими центрами вивчення міграцій.

Підготував Теофіл Рендюк

Надійшла / Received 30.05.2023

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 13.06.2023